

VAK SZENVEDÉLYEK ORSZÁGA

B O R I I M R E

A világhírt Ivo Andrićnak a II. világháborút követően megjelent regényei szerezték meg, az Andrić-irodalom egybehangzó véleménye szerint azonban – Slavko Leovac közhelyszerű megfogalmazásában – Andrić mindenekelőtt novellista volt. Jellemző lehet, hogy az Alija Đerzelezzel írott novellatriptichonjának kétségtelen sikere után (két kiadást is megért nyomban!) az egymást követő novellákat már egy nagyobb egységes terv szerint, ciklusként sorolja kötetbe 1924 és 1936 között – olyan módon, hogy az 1936-os kötet, a *Pripovetke* (Elbeszélések) a „második könyv” alcímet, illetve a II. jelzetet kapta, bizonytalanságban hagyva az olvasót, vajon a *Pripovetke* címet viselő 1924-es vagy az 1931-es kötetére utal-e a számozás. De hogy ciklusterv foglalkoztatta, és az fogalmazódott meg az írói tudatban, az 1924-es kötet rövid bevezetője is mutatja: „Ezek a törökökről és a mieinkről szóló elbeszélések egy munkának (körülbelül középső) része, amely az *Alija Đerzelez útjával* vette kezdetét, és máig befejezetlen.” Ugyancsak 1924-ben írja a cikluskonceptióra mutató információját *Razvoj duhovnog života u Bosni pod uticajem turske vladavine* (A szellemi élet fejlődése Boszniában a török uralom hatása alatt), imígyen: „Mind tartalma, mind alapeszméje szerint ez az értelmezés kapcsolatban van más munkáimmal, amelyeket más formában és más alkalommal készítettem.”

Mindezek alapján jogosnak látszik az 1936-ig írott novellákat a doktori értekezésével egyetemben egységes kompozícióként olvasni és értelmezni, őket szoros történetiségükben fogni fel. S ha talán a novellák első sorozata alapján nem is, a doktori értekezéssel szoros kapcsolatuk alapján egyértelműen állíthatjuk, hogy Andrić szépírói tervének középpontjában az ő Bosznia-élménye áll, és ezt próbálja megfogalmazni mind szép-, mind pedig értekező prózájában.

Alija Đerzelez története tündérvilágban játszódik, még ha holttestek lengenek is az akasztófán a hős útja végén. Az újabb novellákban egy másfajta, jelképiséget hordozó (és elsősorban azt kifejező) Bosznia-képet fest Andrić:

sorsképeket, amelyek az emberi létezésről hordoznak szépirodalmi tényeket. Egy bensőbb, intimebb körben a *ridegség*, a külső formákban a *mozdulatlanság* és *állandóság*, minden vonatkozásban pedig az emberrel szemben álló világidegenség a jellemző, s mindennek lírai drámáját már megélte és megírta lírai versprózájában. Benn, az emberi élet kis színpadán, a „boszniai házakban oly gyakori, dermesztő tisztaság, amely riasztó és taszító” (*Táborozáskor*), az ilyen szobák „jobban hasonlítanak oltárhoz, mint élő emberek lakhelyéhez” (*Szerellem a kisvárosban*). Kinn, a természetben, a Višegradot övező dombokon ugyanakkor minden azon van, hogy a lét visszakapja egykori, elsődleges formáját – ezek a dombok „mindent ledobnak magukról, mint gyűlölt öltözéket” (*A rzavi dombok*). S milyen volt a világ ősi egyszerűségében?

„Ilyenek a rzavi dombok az első emlékezésekben: formájukban mindig ugyanazok (van valami erőtlől duzzadó és vigasztaló a gondtalan, mindig ugyanolyan körvonalú dombokban, amelyek lábánál leéljük életünket!), de színükben megállás nélkül változók. Télen egyhangúan fehérek a vastag hótakaró alatt vagy ezüstösek a dértől és fagytól. Nyáron, a rekkenő melegben a könnyed álmos ködpárák kontúrja uralkodik forró napokon. De legcsodálatosabb őszelel, amikor minden változik és átalakul, megjelenik, elrejtőzik vagy eltűnik. Akkor a dombokat érettség és fény önti le, és annyi szín, amennyit a nap adhat a földdel, vízzel, levegővel termékenyülve. Pirul (minden árnyalatában) a szömörce és ostorménfa, sárgul a mogyorós és a nyárfás, a vadalmafák levelei megsötétednek és gyorsan lehullanak, a meztelen ágak között megmutatkozik egy-egy nyírfa, szürkén és ezüstösen jönnek a kaszált rétek, a megpörkölődött és barna tarlok; a páfrányok rozsdás színt kapnak, és csak ritka bokornak jut eszébe, hogy kivirágozzék, és a csipkerózsza is megpirosodik, a galagonya meg a kecskecsöcsű szőlő is beérik.

És ha a meredekebb oldalon végig is megy lakodalmi menet vagy temetés a gyalogbodzák között, az már nem rontja el egy pillanatra sem a színek békéjét és összhangját. Néha-néha új ház vagy hambár épül valamelyik faluban, és a frissen gyalult deszka a fenyőfák közül nevet, és messziről a szembe tűnik, de az esők és a szelek gyorsan megszurkítik, megsötétítik és a környezettel kiegyenlítik.

Így múlt ősidők óta el a dombok élete egészséges egyhangúságban, a megmerevedett formák alatt pedig úgy tűnt, hogy semmi sem fejlődik, és semmi sem pusztul, annyira hasonlított az új búzavetés a tavalyihoz, ahogyan a megboldogult az újszülöttre...”

Ez a létmetafora bűvöli a boszniai író, de a Boszniába érkező idegent is. Andrić bizonyára ismerte Henri Massieu de Clerval 1855-ös utazásáról írott jelentését, amelyben a fiatal francia utazó azt is feljegyzi, hogy az élet Boszniában az évszázadok során alig változott, hogy Bosznia Európa legmozdulatlabb földje.

Ebben a tájban lehet-e másmilyen az ember élete, mint amilyenek az And-

rić-novellák láttatják? Kihágás a jelenléte ebben a világban, és az élet, ha kegyetlenül, ha lassan, ha tévutakra tévedően, de a kihívás szörnyűségei felett végül is diadalmaskodik. *A rzavi dombok* mutatják kezdetben, később a *Híd a Drinán* példázza, hogy Andrić epikus időélményének ez a létfelismerés az alapja, de a novellák koncepcióját is ez szabja meg: körülményes expozíció után egy rövid, drámai kulmináció, hogy azután elsimuljon az élet hullámverése, mintha nem történt volna semmi, ami kihágást jelentett a hétköznapival, az általánossal szemben, függetlenül ennek valódi mértékétől, tehát attól, hogy vak, perverz szenvedély megnyilatkozásáról van-e szó, vagy arról a kisebbről, amit egy cirkusz megjelenése okoz. A drámai magban mindig ez a törvényszegés lappang, amelynek érvényessége mindig rövid életű. Ezért kapnak (néha az írói szándéktól függetlenül) jelképi bélyeget a történetek, s a mitológia felé mutatnak a lét egyetemes képleteiként. A törvényszegés, a korlátok áthágása fogalmába pedig a vétek is beletartozik. A második világháború utáni első értelmezők a vétek problémájánál állnak meg, mint tette Petar Džadžić is. „Mit mutat Andrić elbeszéléseinek egy egész sora? Az ember a félelem, a rossz közérzet, a kétségbeesés és a rémület révén szerzi meg a bűn tudatát. Ez a tudat alaphelyzet, és ellentéte minden lehetséges harmóniának. Az egyén bűnössége eredendőnek és definitívnek, a szenvedés pedig a megváltás egyetlen lehetőségének látszik.” És meg lehet állni az undorfogalomnál is, hiszen Andrić évgyűrűs elbeszéléskompozíciójában ennek a „gyűrűjét” is látjuk már első, 1924-es kötetének második novellasorában, amely a „mieinkről” szól, s első darabja a *Dan u Rimu* (Egy nap Rómában), záróköve pedig az *U Alhambri* (Az Alhambrában).

Az ihlet szeszélye pedig úgy hozta, hogy az Alija Đerzelezzről szóló novellák után az első szépirói próbatétel éppen az *Egy nap Rómában* legyen 1920-ban, mely határozott lépés (világlátás szempontjából mindenképpen) a *Mustafa Madžar* koncepciója felé, amely Andrić egész írói felfogásának központi novellája. Rómában, mondja ennek a novellának a hőse első megszólalásában, „csupa útonálló mindenfelé”! S ez a novella formájában is a „helycsinálásról” vall: nyoma sincs a zártabb novellaformának, a szabályosságoknak, a figyelmen kívül hagyott, dramaturgiailag is kidolgozott és megindokolt történetnek, a hősből vagy a környezetében lejátszódó vagy lejátszódott konfliktus bemutatásának. Andrić novellája egészen laza keretet mutat csupán, s talán a *téres* lehet a leginkább találó jelzője ennek az elbeszéléstípusnak, amellyel Andrić itt valóban írói merészséggel próbálkozott. Zárt elbeszélőformában egy Nikola Kriletić típusú ember viselkedését nehéz lenne megfigyelni, illetve megfigyeltetni. Teljesen kifelé, a világ felé fordul, belső életét nem, de jellemét fő vonalaiban nagyon is megmutató embert ábrázol, aki erőszakosságból, gőgből, egoizmusból többet kapott a sorstól, mint a legtöbben. Slavko Leovac, aki elidőzött Andrić-tanulmányában ennél a novellánál, a hőst „kérlelhetetlen egocentrikusnak” és „nevetségesen melankolikusnak” minősítette. Andrić mintegy helyzetről helyzetre kíséri, viselkedését figyeli, és bár anekdotikus-le-

gendás az írói látásmód, az apró epizódok nem anekdoták, hanem legfeljebb mozaikkockák, amelyekből egy „hetvenkedő katona” egy napjának a képét állítja össze az író.

Kezdi legendás modorban:

„Abban az időben, amikor a mieink szétszóródtak a világban, kimenekült a mostari Nikola Kriletić önkéntes hadnagy is. Súlyos seb a térdén, mely nehezen gyógyult, és a mellén nagy kitüntetés, melyet csak ünnepnap hordott, önkéntesként és futárként bejárta a legtöbb európai fővárost.

Azt mondják, hogy sehol sem csodálkozott.

Ítéletei országokról és városokról vagy elragadóak, vagy lesújtóak, de mindig kurták voltak. A legrövidebb a rómairól szóló volt – »Csupa útonálló mindenfelé!«” (Polácsi János fordítása nyomán.)

Majd csak e rövid legendás információ után kezdi a hős egy római napjának a történetét elmondani, amely szerelmi vágyának a „sétája” is volt az Örök Városban. Ugyanaz az érzékiség dolgozik benne, ami Alija Đerzelezt is végigűzte Višegradtól a szarajevói úton. Délelőtt még jó érzés tölti el, amikor az egyetlen római anglikán temlomban, ahová az eső elől menekül be kíséreléssel, az angol nők szopránja mellett nekiereszti a hangját: „Jesus Christ my Love”, illetve gondolatban: „It is long Way”. Délután egyedül megy tovább a városban. S milyen tekintettel és indulattal? Hogy a parkban „kis leánykák a padokban lábaikat maguk alá húzzák”, amikor meglátják. Estefelé már „vadászta a nők tekintetét”, s az „egyik után, aki ránevetett, bement a kapualjba”. Sötétedés után kis étteremben ül, mintha kivételes pillanatot élne meg, „mindent betöltő örömet” érez:

„Ekkor magához közel észrevett egy párt. Kopasz férfi és karcsú, fekete nő, az asztal alól kikandikálnak fekete harisnyás lábai, Kriletić ismét bort rendelt. Köhintett, az asszony ránézett, mire ő lassan rákacsintott bal szemével, amúgy ittasan.

Gondolva, hogy vagy nem látta, vagy nem értette meg, hogy érthetőbb legyen, Kriletić a szemöldökével intett és a fejével és szemeivel a férfire mutatott, és akkor – eh! – a szemébe nézett egyáltalán nem kétértelműen.”

A primitív mentalitás virul ki a római éjszakában. A nadrágját éjjel a derékjában „vasalja”, az este egy étteremben Rómeóként, majd izgága részegként lép fel, akit az étterem vendégei kicipelnek az utcára, és a szökőkút vize alá tartanak. Közben az emlékezés apró, majd erősebb lökései következnek be – Kriletić életének mozaikjai sorakoznak, amelyek a jelen és közvetlen közelmúlt ábráját adják, Kriletić életrajzát formázzák. Azt még az írótól tudjuk meg, hogy önkéntes hadnagy, aki a világháborúban sebesült meg, ellenben az emlékezés dobja fel azokat az adalékokat, hogy annak idején kidobták a kereskedelmi iskolából, hogy egy Bugarszkanak nevezett színésznővel mulatozott; Karlócán szerzetesekkel iszogot, és „valami szerémségi zsíros nótát” énekelnek, Szarajevóban a Hadži Lelesić kocsmájában verekszik, amikor a koc-

máros azt mondja, az Ivan-planinán az alagutat el kellene torlaszolni, hogy a hercegovinaiak ne mehessenek Szarajevóba. Dagadnak tehát benne az indulatok, a múlt egészen közel kerül a jelen pillanathoz, és azonosulni látszik az egykori szarajevói kocsmái a mostani rómaival.

Az első világháború utáni világ képe van a *Noć u Alhambri* (Éjszaka az Alhambrában) című elbeszélésében is, amely először első novelláskönyvében jelent meg, feltételezhetően kompozíciós megfontolásból. Ebben is azt az új világot állítja elő művészileg, amely a régi Európa romjai alól frissen dobta fel magát, és mámorosan kezdte élvezni az életet valamiféle egyetemes habzsolás és harácsolás lázában. A bukaresti mulató, ahol összetalálkoznak különböző világtájokról érkező férfi és női alkuszok, kalandorok és diplomaták, korszintér, és az *Egy nap Rómában* Kriletiće a legpontosabb megfogalmazója ennek a győztes filozófiának:

„És miután megkeresztelte a páholyokat, a kemény fedelű étrendet és ital-kártyát a középső páholy asztalára dobja.

– Ez az Alkotmányotok, és én vagyok a miniszterelnökötök, és hadd látom, ki mer nem inni most már.

Mindenki kiabál, és egymás szavába vág.

– Mi vagyok én? – kérdezi tolakodóan a kladovói fiatalember:

– Te vagy a népegészségügyi miniszter.

– Mit csinálunk ezekkel a románokkal és svábokkal?

– Ők nemzeti kisebbségek. Megvannak a joгаik.

– Majd adok én nektek jogokat a hátatokra – rikoltja Kriletić.

– Az oroszok pedig a menekültek.

– Rendet akarok! – parancsolja Kriletić, most azt akarja ez az állam, hogy exet igyunk!

– Ex! Ex! Ex!

Mind a három páholy iszik.”

Ez a kortárs hős Alija Đerzelez inkarnációja, s ő is állandóan úton van, mint volt Alija Đerzelez. Alija kőbor lovag, Kriletić diplomáciai futárja az éppen megalakult délszláv államnak, aki Rómában is egy napra tűnik fel, s másnap már továbbutazik Korfu szigetére, míg Róma előtt Londonban járt. Az *Éjszaka az Alhambrában* című elbeszélésében Andrić ismét a nyomába szegődik, 1921-es bukaresti szolgálati idejét elevenítve meg az 1924-ben megjelent novellájában. A benne megfogalmazódó tapasztalat különben egészen konkrét és az író impressziójaként a sajátja, amikor Bukarestet írja le. Ha 1921. december 8-án Zdenka Markovićnak azt írja, hogy a román fővárosban a kocsisok hosszú bársonykaftánt viselnek télen, akkor 1924-ben ezt az adatot beleírja novellájába: „Mint mindenütt a világon, a kocsisok itt is kiabálnak és káromkodnak. De ezek mind nagydarab, vidám emberek bársonykaftánban és magas kucsában.” Alaphelyzetét tekintve ez a második Kriletić-novella megismétli az elsőt, részben pedig visszaul motívumaiban a Đerzelez-novel-

lákra. Csakhogy most nem a višegrad-i hán vagy a római kis étterem a színhely. Az Alhambra bukaresti éjjeli mulató, ahol Kriletić verekedést provokál, s nyomában a vendégsereg tör-zúz a mulató páholyaiban, ahol igazán nemzetközi társaság tivornyázik. Andrić gondosan számba veszi, eposzi seregszámlájában bemutatja a vendégeket, mint tette a Đerzelez-novellákban is. Vannak ott a jó üzlet reményében Bukarestbe utazó belgrádi és kelet-szerbiai kereskedők, ott van egy zágrábi üzletember, kereskedelmi képviselő embere – mind venni vagy eladni akar. A narrátor román petróleum vásárlását szeretné nyélbe ütni a Simon és Társa céggel, és az Alhambrába román kísérőjével (elegáns, sovány, sápadt arc, monokli) lép, míg Kriletić szekvesztrált sleppek ügyében utazik, és már három hónapja van Bukarestben – eleven példaként annak a ténynek, hogy a román adminisztrációval nem lehet semmit elintézni, ezért járja nappal a hivatalokat, esténként pedig az Alhambrában éli világát. Velük van még egy francia (fél szeme üveg) és egy erdélyi szász, körülöttük pedig a mulató lányai főnökükkel, az orosz emigráns férfival, és feltűnik egy testes magyar nő is, akinek a már részeg Kriletić éppen a csípője méretét akarja megállapítani, miközben magyarul beszél vele. Valóban „címeres tolvajok” tivornyáznak az Alhambrában, ahogyan Kriletić mondja róluk. Szól a zene, román cigányzenészek húzzák felváltva egy néger dzsesszenekarral. A narrátor pedig felkínálja a tanulságát is e részeg éjszakának az értelmetlen lét projekciójában: „amilyen vidáman és reménnyel telve érkeztünk meg... olyan álmatlanul és elkeseredve, dolgunkvégezetlen utazunk tovább másnap délben”. Románia a bizonytalanságok földje Andrić interpretációjában, hogy is ne, amikor Temesvár után széthullik a vasútvonal, annak előlegeként, ami az utasokra a fővárosban vár – lényegében így kerül egy létsíkra a régi, török kori Bosznia és a világháború utáni modern Románia élménye Andrić világképében.

A „különös éjszakák”, ritkábban *különös pillanatok* gyöngyszemeit ott találjuk a korai Andrić-novellák második, a monarchiabeli életet festő elbeszéléseinek évgyűrűjében is. A *Ćorkan i Švabica* (Ćorkan és a sváb lány) 1921-ből, a *Ljubav u kasabi* (Szerelem a kisvárosban) 1923-ból is mintha azt jelezné, hogy az emberi létnek vannak rendkívüli állapotai: a *tombolás* ott, a lét vélt csúcspontján, ilyenkor a lélek izzása transzformálódik fizikai megnyilatkozássá, rendszerint a szerelem vagy a mámor, az alkohol csillagképe alatt. „Van éjszaka – magyarázza a *Ćorkan és a sváb lány* című novellában –, amikor a kaszaba kicsi lesz a korhelyeknek. Az őszi ég alacsony, s a csillagok nagyok, minduntalan lemorzsolódnak és a mélységbe hullanak. Messzeségek és magasságok dübörögve közelednek hozzájuk. A szelekkel és a zúgással, melyeket minden ember körös-körül s magában érez, tulajdon megnövekedett, hatalmas, megváltozott és idegenné vált hangját egyesíti. Az erő és a nagyság előtt a könnyed léptek és kerekre tágult szemek előtt a kaszaba olyan, mint valami játékszer.” (Csuka Zoltán fordítása nyomán.) Ilyen kivételes éjszakát él meg a narrátor a bukaresti Alhambrában Nikola Kriletić vezényletével. És Kriletić római éjszakája is kivételes, legalábbis rendellenes. A *Ćorkan és a sváb lány* cí-

műben Ćorkan egy új létszegmentumba kerül a cirkusz megjelenésével, mert buta szerelemre lobban, akárcsak több helybeli férfiú, köztük nemcsak együgyűek, hanem tekintélyes iparosok is. A háttérben ott a boszniai kisváros, a kaszaba hétköznapi élete a maga primitív mentalitásával, parodisztikus karakterével, hiszen Avdaga Sarač például a századvég kedvelt mitológiai jelenetét, Lédát a hattyúval a cirkuszi céllövöldében reprodukálja minden találatával: „Mindig csak egy céltáblára lő, ez középen áll, s mögüle, ha a lövés talált, Lédá emelkedik fel a ráboruló hattyúval, amely kettőt–hármat csap a szárnyával, s aztán az egész jelenség ismét eltűnik.” Avdaga pedig: „Odébbmozdul egyet, úgy szemléli a fehér bádogból készült meztelen asszonyt s rajta a hattyút és félhangosan mormolja maga elé – Tyú, micsoda fehér asszonyszemély, a kutya teremtésit! S a szeme ragyog, mint olyan emberé, aki jó puskában s asszony-népben is nagy szakértőnek számít.” (Csuka Zoltán fordítása nyomán.) Nyilvánvalóan csak az ilyen típusú városkában nőhetett a „kis cirkusz szegényes kis táncosnője a kaszaba végzetes és titokzatos sztárjává”, Ćorkan pedig amolyan boldogtalan falusi Rómeóvá. „Egy cigányasszony s valami anatóliai török katona, aszker, szerencsétlen fattya, az egész kaszaba hordára és szolgalegénye s egy kicsit falubolondja is volt”, aki „ahányszor lakodalom vagy ünnepeg akadt, mindannyiszor zöld meg piros, rongyos gúnyába öltözött, fejére róka-farkas nagy kalpagot rakott, így táncolt és ivott, mint a csaus, az eszméletlenségig”. Az is a rendestől különbözik, hogy egy Ćorkan vezetésével ül be a városka majdnem minden eszét veszette „gazdája” részeg ötlettől vezetettve éjjel a cirkusz sátra alá, hogy lássák a kötél-táncos sváb cirkuszi lány utolsó, csak nekik szánt lejtését a kötélen – természetesen hiába, mert a rendőrség lép fel a lány helyett. A társaság a lányra várakozva a csodára várt:

„Sápadt, hajnal előtti óra. A testek kihűlnek és kimerülnek, a látás gyengül, a tudat kialszik, az étvágy kihuny. Az egyedüli, ami az eltompult, szertehullott tudatot még felébreszteni képes, a gondolat csiklandó forrósága valami csodálatosra és rendkívüliire, mint amilyen egy idegen női test lebegése lehet a drótkötél felett, vagy bármi más, ami fájdalmas, szilaj vagy szégyenletes.” (Csuka Zoltán fordítása nyomán.)

Tehát egy korizlés provinciális megnyilvánulása, így egy torz lét képe van ebben az Andrić-novellában, hogy a feloldást a kén és a kín élményéből Ćorkan rettenetes megveretése hozza meg, ami a cirkusz megérkezésével meghibbant életrend helyreállításában manifesztálódik. Ćorkant szerelmi vakvága sodorta ebbe a rendkívüli állapotba, amit Andrić gondosan ír le:

„Ćorkan úgy megváltozott, mintha szerencsétlenség érte volna. Szédülés kerülgette, még álmában is reszketett, mindig veszedelmes magasságban, valami meredély szélén érezte magát, s egyre magasabbra kúszott. S ebből a magasságból nézett az életre meg a kaszára. Szívében egyre nőtt a szerelem, s úgy érezte, hogy ezzel ereje is növekszik.” (Csuka Zoltán fordítása.)

Amikor Ibrahim Ćaus a nevezetes éjszaka után ecetbe áztatott bikacsökkal verte, a fájdalmas első napok után a létezés nirvánájában érzi magát, és bol-

dog – függetlenül attól, milyen boldogság is az! Még az sem fáj neki, hogy mindenki őt bántotta, a „sváb nő is, meg az előljáró, a gazdák is, Ibrahim Čaus is”.

A másik monarchiabeli története a *Szerelem a kisvárosban* is mentalitástanulmány, „pozitivistá” novella, ha arra gondolunk, hogy ismét csak azt figyeli, hogyan jut el az ember a maga kivételes helyzetébe, amely minden esetben a *kivételes öröm* alakját ölti fel. Amit az első novellákban észlelt és írt le, itt, 1923-ban a *Szerelem a kisvárosban* című elbeszélésben magyarázni is próbálja a hely, az idő, a körülmények függvényében. Az életszintér Višegrad, és az a sajátossága, hogy nem a kedvező körülmények és a természetes fejlődés produkálta a települést a rzavi dombok, olujaki szirtek és liještani magaslatok között, hanem a híd ösztönözte az embereket, hogy ott a Drina partján megtelepedjenek, mert a szükség és a vagyonszerzési vágy hajtotta őket. „Mióta léteznek – olvassuk –, soha benne nem volt béke, biztonság, sem egész évi vidámság.” Sorakoztatja az egészen negatív minősítéseket: „zárt látóhatár, sovány föld, vad éghajlat, gyakori fosztogatások és háborúk. . .” Csoda-e – kérdezi –, hogy már a gyerekek is harcias és mániákus arcvonásokat viselnek? A szülei sem különben: az apák korán megöregszenek, kinézésük komor lesz, meggörnyedve járnak, tekintetük éles, hunyorgó, maguk szótlank és gondterheltek. Nos, a vidámságot ugyan nem ismerik, az életöröm azonban belőlük is feltör, mint „szilaj szenvedély és kihágás, magános vagy társas”. Még a Spanyolországból érkezett szefárd zsidó lány, Rifka is ennek a kényszernek engedelmeskedik, amikor enged a volt dragonyos főhadnagy, a horvát nemes fiú, Ledenik ostromának, mielőtt erőszakkal férjhez adnák Bijelinára. Egy horvát dzsentrilegény tör be az öreg Papo virágoskertjébe, ahonnan a harmadik éjszakán a lány bátyja űzi ki rajtaütésszerűen. A lány előbb az öntudatlanságba, később a keresett halálba lép át. A Monarchia életvitelének pecsétje van ezen az Andrić-novellán: Ledenik karrierje, levelei tisztársához, Durneis Gézához, protekciózása az erdészetnél Višegradon, azután fenn a fakitermelés terepén a hegyekben, végül Szarajevóban – kort jellemez. De a hely szelleme a babonákban ott van minden novellaepizód mélyén: a lány halálán megrendült és megrémült zsidók, a halállal összefüggésbe hozott nyári aszály, a törökök esőt kérő körmenete és a keresztények sírgyalázása (a Magyarországról odaköltözött Petar szerint nem lesz addig eső, míg a vízbe fúlt leányt ismét nem adják vissza a Drinának, vagy ha azt nem, sírját kell hét dézsa vízzel meglocsolni) helyi és általános emberi babonákban mutatkozik meg. És mert az Andrić-novellákra oly jellemző a végkifejlet, amely nem tragikus a fogalom általános értelmében, hanem feloldozó, valamilyen formában a boldogság is megszólal sajátos dallamként itt is! Az aszály ugyanis tovább tartott, hiába volt a babonás esővarázslat, a síröntözők vezére rettevésben él, páni félelem fogja el a sötét szobában, ahová bezárkózott, a zsidó Papo családja elzárkózott a világ elől, fönn a hegyekben Ledenik szenved a szűnyogoktól, a bosnyák parasztok vontatott gajdjától, a tücsökzenétől, a rókák neszétől. Ám a nyár végén megjön-

nek az esők, jobbra fordul az élet: Papo két fiát nősíti nagy vigalommal. Ledéniket Szarajevóba helyezik át, és Perkónak, a bocskorosnak, felserdült a lánya, meg is akad a kujonok szeme rajta, mikor irulva-pirulva halad el előttük az úton aprózva lépéseit. Jellegzetesen *polgári* novella lehetne a *Szerelem a kásvárosban*, amilyeneket általában a századforduló idején írtak szerzte a világon, ha Andrić nem ellenpontozná Ledénik történetét, mert az ő boszniai kalandja képezi valójában a novellatörténet ívét, amelyhez Rifkának, Milan Glasinčanin (ő örül bele a sírlocsolásba) és Perko bocskoros lányának a története kapcsolódik, a háttér sötétebb tónusát pedig az esőt könyörgő mohamedánok határjárása adja. Az európai novellahagyomány ilyen módon helyi színekben pompázva nő túl önmaga keretein, s válik a forma klasszikus változatai ellenében, ha nem formátlanná, de mindenképpen laza kötésűvé, egyben nagy felvevőképességűvé. Nem véletlenül Andrić éppen *A rzavi dombok* novellakrónikája mellett jelölte ki helyét elbeszéléskötetében.

A törökökről szóló novellák „évgyűrűjének” két (egy halványabb és egy sötétebb) sávja van. Az egyikben a legújabb kori idők anekdotikus felfogásban rajzolt képét látjuk (*U musafirhani* – A muszafirhanában), a másik is kedélyességbe torkolló történet (*U zindanu* – A tömlöcben), egyúttal mind a kettő Andrić történelembúvárlatainak a mellékterméke. Doktori értekezésében foglalkozott ugyanis a keresztény boszniai kolostorok ama kötelezettségével, hogy megvendégeljék az oda szállásért betérő törököket, amiért általában egy külön helyiséget építettek a kolostorok mellett, és ezt az elkülönített helyiséget nevezték muszafirhanának. Ugyancsak értekezésében tárta fel azt a vitát, ami a boszniai katolikus és görögkeleti egyház között folyt az adózás ügyében, ami *A tömlöcben* című novella csattanójába épült. Ezek különben Andrić első, úgynevezett barátnovellái. A történelmi jelenségek itt is a körülmények koloritjában csapnak le az Andrić-novellák tanúsága szerint, és bár a törökök nem főszereplők, illetve nincsenek előtérben, korhoz kötő szerepük kétségtelen, mert ami a két novellában megtörténik, úgy csak a jelzett, a török hatalmi mentalitás és logika adta körülmények között történhet meg.

A muszafirhanában az alakteremtő novella, s nyilván írói eltervezettséggel került első novelláskönyvének élére. Marko Krneta barát (még három novella hőse) a humor derűjében fürdő novellahős, aki testi mivoltában is rokonszenvet ébreszt, lelkiségével pedig mosolyt fakaszt, mintha Alija Đerzelez szelídebb alteregója lenne, miközben a haldokló janicsárral eltöltött napjainak epizódjai peregnek, amelyekből egy sikertelen térítési akció megmosolyogni való története kerekedik ki. Nem is az a fontos, hogy a Marko atyára bízott janicsár meghal, s hogy halála előtt kiköp a ferences baráttra és a keresztre. Fontos a révület, a barát révült elragadtatása, az a különleges képessége, amely a tanulásra képtelen, a szellemi tevékenységre alkalmatlan embert ékesíti. *Titka* ez a bárdolatlan, könnyen felfortyanó, nagyon önféjű, a testi munkában örömet lelő embernek, aki a kolostorban „gondoskodik az élelemlről meg a borról, felügyel a munkásokra, ő fizeti ki a bérüket, a török vendégeket is ő fo-

gadja a muszafirhanában”. Sajátos spirituális képessége szerzi meg neki a „gyönyör óráit”:

„Egy-egy nehéz munka után, amint így üldögél a tuskón, verejtékét törölgeti és nagyokat sóhajt, egyszer csak azt érzi, felzúg a vér a melle mélyén, a torokban, aztán a fejében, mind erősebben és erősebben, míg végül is beleszédül, s egész lényét eltölti s magával ragadja ez a zúgás. Öklére támasztott fejjel és nyitott szemmel csak üldögél, de úgy érzi, mintha villámgyorsan repülne valamerre. S ilyenkor ő is, aki sem szépen írni, sem okosan beszélni nem tud, valahogy mindent megért, s még magával az Istennel is világosan és bátran beszélget.”

S tovább:

„Olykor ez a rejtett gyönyörűség minden látható ok nélkül elárad rajta. Megérint a fán egy göcsöt, vagy megérinti ruhája varrását, s az ujjain át valami gyönyörűség áramlik a testébe, egészen betölti ez az elragadtatás, és úgy marad zsibbadtan, lefittyenő szájjal és elrövedő tekintettel. Így áll jó darabig, mikor pedig felocsúdik, nem emlékszik, hogy bármi határozott dolgot látott vagy hallott volna.” (Csuka Zoltán fordítása.)

Egy nyers, egyúttal azonban elragadtatott emberről szóló novella ez, csetlő-botló nagy test, de szárnyaló a lelke, testi mivoltában komikus jelenség mások szemében, de benne az áhitat testesült meg. Marko Krneta létélménye azonban egészen modern elmerülés az életben – költőinek nevezhetjük, s párja annak a másíknak, amelyet a „különös éjszakák” kínálnak, amint már jeleztük is. A Krneta eksztázisával kapcsolatban 1919-es Whitman-tanulmányára kell emlékeztetni, s majd az 1926-os Szent Ferencről szóló értekezését kell felemlítenünk: „Nagy az élet, igaz és misztikus bárhol, bármilyen alakban is lett légyen az!” Így beszél a nagy amerikai költőről. Szent Ferencnek pedig „eksztatikus és himnikus” létünneplését említi, hiszen Szent Ferenc a „világgal és a természettel való együttérzés és beleélés” példáját adja, mert nála nincs különbség a hit és a természet között. Egy ferences barát Szent Ferenc-i gesztusait rögzíti a novellaíró Marko Krnetáról szóló írásában.

Az első két Marko Krneta barátról szóló novellában, török időkről lévén szó, ott vannak immár a törökök is – a hatalom megtestesítői: *A muszafirhanában* a rettegett janicsár Kezmo száll meg, társaival, a sebesült Oszmo Mameledzsijával és Mehmed Plevljakkal, míg *A tömlőcben* című novellában a kegyetlen Fazlo, a travniki vezír helyettese veti börtönbe Marko barátot, ahol vízzel öntözgetik, hogy fizessen a kereševói kolostor. Már felsejlik a janicsár Kezmo sötét lelke itt, s még vadabb indulatok lakoznak Fazlo szívében, amikor az ütlegelni kezdi Marko páttert, mielőtt a börtön vizes kinzókamrájába löketné. Ez már egészen más világ, amelynek indulataiba Andrić ugyancsak bepillant – már első novelláskönyvének legjellemzőbb két, a könyvben központi helyen található elbeszélésében.

Előbb a *Za logorovanja* (Táborozáskor) jelenik meg 1922-ben, majd a *Musztafa Madžar a Srpski književni glasnik* (Szerb irodalmi hírmondó) 1923 januári

számában. A *Táborozáskor* írása mintha teljesen lefoglalta volna, 1922-ben rajta kívül a versekkel együtt még egy novellát publikált, modern történetet, konvencionális megoldásokkal (*Zena od slonove kosti* – Elefántcsont asszony), hogy annál termékenyebb legyen a következő év, amelyben az első kötetébe került novellák fele jelenik meg. A lélek sötét vizeire tulajdonképpen a *Táborozáskor* címűben creszkedik, és rezzenéstelenül ábrázolja a vérengző Mula Jusufot, a travniki basa imámját, egy sovány, ideges, ritka szakállú, aránytalan bajuszú férfit, aki mintha megpörköltött volna, sárga és sötét volt, hanyagul öltözött, csak turbánjának fehérségére vigyázott kínosan. Okos, sok nyelven értő, ügyes kezű, jó tollú, pajzán költeményeket és sírfeliratokat egyaránt ki-gondoló, zenét szerető volt. Benne is, mint a másik szörnyetegben, Mustafa Madžarban, mintha két lélek lakozott volna: a szellemi élvezetek kedvelésével párhuzamosan a patológia tilalmai közé is be-betévedt. Amikor a szarajevói vezető török férfiak feljelentik, vádjaik között az is ott van, hogy Havaselvén egy lemészárolt nő teste mellett érték, azután emlegettek egy tavaly eltűnt keresztény cselédlányt vele kapcsolatban. Egy kénygyilkos közeledik tehát a travniki basa kíséretében Višegrad felé, hogy ott átkelve a Drinán a szerb felkelés leverésében segédkezzen. Višegradnál pedig tábort üt a basa – a város lakóinak, élükön Abdurahman Pozderac efendivel, nagy bánatára, hiszen különben is tele a környék a Szerbiából menekültekkel.

Andrić nem célratörő drámaisággal dolgozó elbeszélő itt sem, hanem a messziről kezdők, majd oldalvást közelítők fajtájából való, elannyira, hogy so-kaig nem is tűnik ki, hol is van az elbeszélés sodra. Mert kezdi Abdurahman efendivel, a bíró legendás fősvénységének a megmutatásával, és csak a basával folytatott beszélgetés során bukkan fel annak a tekintélyes trebinjei töröknek a Višegradba sodródott lánya, aki immár egy hónapja az efendinél lakozik, és a vendéglátója most a basa gondjaira szeretné bízni. Tulajdonképpen négy erőteljesen megrajzolt emberi sors- és jellemkép „tartja” az egész novellát, sorrendben: az efendié, a travniki basáé, Mula Jusufé és a trebinjei menekült lányé. A fősvénység erőteljes vonásokkal van előállítva, nemkülönben a travniki basa idegenségérzéséé, hiszen ő gyűlölte Boszniát és lakóit, makacs és ki-tartó gyűlölettel. Udvari ember volt, a fővárosban született, és ott érezte jól magát, éppen ezért ellenségei sikerült cselszövésének tudta be, hogy Boszniá-ba került vezírnék. „Gyűlölte ezeket a bosnyákokat, a mohamedánokat tudat-lanoknak, nyerseknek, hihetetlenül korlátoltaknak tartotta, amint olyan ünne-pélyesen és annyira fontoskodva mondogattak butaságokat. Gyűlölte a szer-beket, ezt a borzas, komor, fanatizált népséget, amely oly esztelenül harcol a régi és nagy intéciók ellen, és vakon megy a halálba, pusztul csupa álnok és ahogyan ő mondta, a »szép élet hazugságai« érdekében. Gyűlölte az alázatos-kodó zsidókat, a szakállas pópákat és a ravasz barátokat, ezt a becsület és méltóság nélküli világot. . . Gyűlölte ezt a teljességgel komor és bérces földet, a táj szaggatott képével és bolond éghajlatával, amely akárcsak lakosai, mindig nyugtalanul és viszálykodva, mert mindent utált, ami hangos, éles és mértékte-

len volt. Szerette a békés munka kerékvágását, a mértékletes gyönyöröket és imádtá az élvezeteket.” Mula Jusuf után áldozatát, a trebinjei lányt ismerjük meg, aki a trebinjei írnok lánya volt, s az apai birtokról rabolta el Spaljo, a Crna Gora-i hajduk, és a Tara kolostorba vitte, hogy megkereszteltesse, és feleségül vegye. De az utánuk szervezett hajtóvadászat mindig a nyomukban volt, és a Goražđeról Sokolacra vezető úton utolérték, a lányt elragadták tőle, és Višegradra vitték, hogy majd hazaküldik, addig pedig a kádnál helyezték el, mivel annak nem volt gyermeke. A magas és szép lány esztét vesztette az átélt félelemben és a szerencsétlenségtől, és csak lassan nyugodott meg, amikor a travnik basa szálláshelyére kísérik, ahol Mula Jusuf karmai közé kerül, hogy a kéjenc végül átvágja a torkát a borotvával, amellyel szemérmét akarta szörteleníteni, s úgy teszi magáévá. Naturalista karakterűnek mondják a novella méltatói az erotikus töltésű zárójelenetet. S valóban, a panoramatikus, krónikás előadásmódot ott elbeszélő mód váltja fel, az író hirtelen kinagyítja és élővé teszi a képet, míg a többi részlet az írói közlés információs jellegét és az előkészítés funkcióját mutatja. A patológia járja át a novella világát a mikrorészletekben is: a török táborban egy lefejezett pópának és testvérének a feje szárad a karókon, a višegradi híd alatt pedig egy török fiú megcsönkítot testére találnak, miközben a babánok ögyelegnek mindenfelé és a gyerekek és az asszonyok arcába bámulnak sóváran, mindenütt pedig mintha a „föld rothadna és büzlene”.

Az igazi epikai mélységekre azonban nem ebben, hanem időben több mint fél évszázaddal előbb, az 1737-ben játszódo *Mustafa Madžar* írása közben talált, amely Andrić egyik legnagyobb korai elbeszélése, és klasszikus szövege egész életművének is. Eszményi itt az epikai „távolság” – a XVIII. század még az az idő, amit a XX. századi író beláthat és bejárhat, a létezésnek nincsenek olyan differenciái, amelyek az írot esetleg külön feladatok elé állítanak a kor megismerésében, a képzelet pedig szabadságot élvez, mert nem kell az írónak a kor olyan esetlegességeivel számolnia, amelyek annyira kézenfekvők a kortárs világ ábrázolásakor. De mégis idegen és más a világ, amelynek szemléletéhez ott vannak a kellő távlatok.

Az Alija Đerzelez útja című elbeszélésében bevált legendásító módszerrel élt Mustafa Madžar belépőjének leírásában, amelyből is az derül ki, hogy a hősnek nem *emberi*, hanem *epikai* nagysága van:

„A várakozókat minduntalan megtévesztette az országút porfelhője. Az első lovascsoport azonban csak a harmadik ima idején ért Banja Luka alól, Mustafa Madžar meg éppenséggel a napszállta utáni órájában érkezett meg, kürtökkel és zászlókkal. Hajlott volt, és majd elveszett a nyeregben, oly kicsi (hiszen nagyra nőtt a mesékben és a várakozásban!). Azonmód görnyedten, komoran és állig bonyáltan inkább afféle vándorgarabonciáshoz volt hasonlatos, mintsem a mesék és énekek hős Mustafájához.

Sietve, csaknem érdektelenül léptetett el lován a viháncoló, ujjongó sokadalom közt, se szót, se köszönést nem váltva senkivel, egyenesen bevonult udvar-

házába, a népség meg kint rekedt az udvar előtt, s onnan nézte, mint málházak le a zsákmányos lovakat.” (Dudás Kálmán fordítása nyomán.)

A novella szerkezetében pedig már-már a teljes kötetlenséget szerzi meg magának az író. A bevezetőt követően Mustafa Madžar élettörténetének elmondásába kezd, hogy részleteket közöljön háromszori hazatéréséről. Itt a történet egyenes vonalú: Mustafa Madžar tizenhat éves korában kerül Szarajevóba a mohamedán középiskolába, amikor egyedül marad, mert apja meghalt, bátyja pedig megnősült. Szarajevóból négy év után érkezik haza a tanult fiatalember. Vagyona egy láda könyv, egy „jókora ébenfa-fuvola” és roskadozó udvarház. Szegény értelmiségi kerül hát vissza szülővárosába, Dobojba, aki nappal olvasgat vagy a tanítónál beszélget, esténként pedig fuvolázik. Azután felcsap katonának: a Delalícók zászlaja alatt elvonul Oroszországba, és hat esztendeig marad távol (megtudjuk majd, hogy végzetes élményekkel tér haza!). S ha a szarajevói négy éve alatt megváltozott („Háta hajlott, ajka duzzadt, fölötte pelyhedző bajusz, mosolytalanul komor, zárkózott és társtalan.”), az oroszországi hadjárat után a dobojiak alig ismernek rá („Viselete, mint a sztamboliaké, gazdag és pompázatos. Szakállat eresztett, arca sápatag és sovány.”), és idegenné lett önmaga szemében is – a fuvolázásra képtelenné vált ember lelki válságának jele és képe ez, hiszen most „átadta magát az álmatlanság gyötrelmének, amely hűségesen kíséri azóta is, hogy a csaták véget értek”.

Immár szenvedő ember ő:

„Minden éjszaka elveszi a gyötrelmem. Ilyenkor egyszeriben elfelejt mindent, ami valaha volt, a saját nevét is, és minthogy első félálomban teljesen elborul az emlékezete s a holnapra vonatkozó minden gondolata, s nem marad egyéb, mint kupacban a test a sötétség néma malomkerekei alatt, bizsergés lép el a talpától fölfelé, majd szorongás a szíve táján, s aztán hideg áramlatként önti el belülről a félelem. Van úgy, hogy ki kell szállnia az ágyból, ha mindjárt maradék erejével is, világot gyújt, s kitarja az ablakot, hogy meggyőződjék arról, hogy él, és nem zúzták és nem vitték szét a sötét erők. És így megy ez hajnalig, amikor is ölmos nyugalom tölti el, és szívároggni kezd valahonnét a rövid, de a világon mindennél drágább és irtalmasabb álom. És egyik nap olyan, mint a másik. És így ismétlődik ez untalanul, anélkül, hogy valaha is felöltött volna benne a gondolat, hogy elmondja valakinek. A hodzsákat megvetette, az orvosoknak nem hitt.” (Dudás Kálmán fordítása.)

Ismét háborúba menekül, de most már önmaga elől, amikor híret veszi, hogy Szlavóniában kiújultak a harcok. Ott van az Orljava torkolatánál vívott csatában, és Banja Luka alatt készül rajtaütetni a számbeli fölényben lévő osztrák hadakon. Ez lesz az a csata, amely ismét híret költi, és vitézkedése miatt Doboj ünnepelt és várt hőse lesz. De a vég kezdete is a Banja Luka alatti táborozás, mert megkezdődik benne a múlt kísértetjárása, újra látja és mintegy újra átéli a Krímen átélt éjszakát, amikor tizenöt, zömmel anatóliai lovas társaságában négy kislíút találnak egy elhagyott nyaralóban, és rendre megerő-

szokolják őket. Hajnalban pedig, amikor megérkeznek az orosz csapatok, már nincs idejük az alélt fiúkat megölni.

Mustafa Madžar gyötrelmei igazán ennek az emléknek a megjelenésével kezdődnek. Dicsőséges csatája előtt csak az „alattomos rátörő álmok cudar gyötrelmétől” undorodott, a csata után az egész világ ellen fordul indulata. De most már meg is tudja fogalmazni, mi gyöttri:

„Este, a győzelem után, Mustafa a sátra előtt hevert, s tenyerét és mellkasát nyomkodta folyvást a hűsítő fűbe, mert úgy érezte, minden tagja sajog és püf-fed és duzzad a véghetetlenbe, mintha le akarna szakadni róla.

Tüzek látszanak, és odahallatszík a fosztogatók rikoltása és az üldözöttek jajveszékelése.

– A világ tele van mocsokkal.

Ezt gondolta ma reggel a folyó partján hajnalban, a Vrbas partján, amint a két had közt állt (az egyik futamodóban, a másik félelmében megtorpant a tutajokon), s ezt érzi most is keserű undorként a szájában, s hogy szabadulna tőle, kimondja fennhangon:

– A világ tele van mocsokkal!

Megzajdult vére feszegeti, majd szétveti: erei lázasan lüktetnek. Nem jön álmom a szemére.” (Csuka Zoltán és Dudás Kálmán fordításának felhasználásával.)

Talán a legtöbbet idézett Andrić-mondat a Mustafa Madžaré. A legtöbbet idézett és leginkább magyarázott is. Az elbeszélésben a fentebb idézett szövegrészben egymás után kétszer fogalmazódik meg, majd még háromszor, s abban fokozatait, mintegy a hős intellektuális viszolygásainak elmélyülését mérhetjük:

„– A világ tele van mocsokkal. . .”

„– A világ tele van keresztelt és meg nem keresztelt mocsokkal.”

„– A világ tele van mocsokkal. Körös-körül.”

Ez Mustafa Madžar utolsó gondolata immár: üldözői mind szorosabb gyűrűjében „hamvadó tudata” utolsó *felizzásában* szögezi le a világról és benne az emberről a véleményét.

Az Andrić-értelmezők sorra elidőznek Mustafa Madžar e mondatánál, és a magyarázatok széles skáláját kínálják fel. Petar Džadžić szerint a hős „egzisztenciális rossz közérzete kapott benne érett formát”, Slavko Leovac szerint Mustafa Madžar az emberi gyöngeségek láttán utálkozik, és eredménytelenül szeretné ennek a gyöngeségnek a korlátait átlépni, s így kerül szembe az egész világgal. Ugyanakkor Miloslav Šutić úgy látja, hogy Andrić hőse ezzel a mondatával önlelke sötéttségbe lép be, míg Miodrag Bogičević szerint az undor oka az élet meg nem talált értelmének tényében keresendő, a neves történész, Radovan Samardžić szerint pedig (ő külön tanulmányt szentelt éppen ennek az elbeszélésnek!) az ész felbomlásának a jeleként Mustafa Madžar önmagától, aztán a világtól vadult el. Meša Selimović, ez a kitűnő, „andrići” természe-

tű író pedig a következőképpen vélekedik: „» A világ tele van mocskokkal« – ezt gondolja szüntelenül és ismételteti Mustafa Madžar, akiről nem tudjuk, bűne nagyobb-e vagy szerencsétlensége, aki undorral és aggodalommal gondol álmatlanságára és álmára, és akit legalább olyan mértékű egzisztenciális, amilyen mértékű tapasztalati eredetű elviselhetetlen bajok és borzadályok fojtogatnak.”

Mindenképpen fordulópont az undornak e tudatosodása a hős életében. A rossz világ intellektuális átélésének fiziológiai következményei nyomják lelkét: a kínzó álmok az álmatlanság gyötrelmeit hozzák magukkal:

„Ettől az éjszakától kezdve elkerüli végképp az álom; az eddigi hajnal előtti egy-két óra nyugalomát újabb és újabb álomlátások zúzzák szét. Éjszakáról éjszakára váratlanul felrémentek álmában életének elfelejtett, értelmetlenül zilált mozzanatai. És a legpokolibb ezekben az álmokban az a borzongató éleség és világosság volt, amely minden alakot és mozdulatot kidomborítva vetített elé, mintha elvonatkoztatva, önmagáért élne, s ugyanakkor különleges jelentőséggel bírna mindegyik. Hovatovább már rettegett, ha az éjszakára gondolt. Attól, hogy még magának sem vallotta be, ez a félelem még növekedhetett; gyötörte őt nappal, szétzúzta az álom gondolatát is, részévé vált, behatolt eleven húsába és selyemfonálnál halkabban és vékonyabban vágott mind mélyebre napról napra.” (Dudás Kálmán fordítása.)

A félelem egy sajátos formáját éli tehát meg, s bár még egészen közel lehetett az íróhoz a Kierkegaard-élmény, Mustafa Madžarnak nem vezércsillaga a dán filozófus eszmevilága, az írónak azonban ösztönzője lehetett az a gondolat, hogy az ember sohasem vétkezik absztrakt módon és általánosságban, ahogyan erről Andrić a maga Eckermannjának, Ljuba Jandrićnak magyarázta egy alkalommal, milyen a viszonya Kierkegaard-hoz.

Mindennek evolúciója pedig az, hogy Mustafa Madžar doboji ünneplésének éjszakáján, de még ébren, elalvás előtt, „látja” Avdaga Madžart, nagyapját, amint az elhanyagolt, pókhálós szobában a „ládafián ült”, arca akkor is pirososzság, bajusza kackiás, szakálla rövid. Látása az unokában elviselhetetlen szorongást és fojtogató rettenetet támaszt, s mint Andrić írja, „vértként szorító borzalmat” vált ki. És még az éjjel nyeregbe száll, és „kisurran a városból, a sötétségbe, nesztelenül, mint valami bűnöző”. Joggal merül fel a kérdés, milyen kapcsolatban áll a vissza-visszatérő krími élmény nagyapja eme „látásával”. Véleményünk szerint egy családregény végéről van itt szó, az öreg Avdaga vádló pillantása alatt roppan össze Mustafa. Avdaga ugyanis a gyűjtő, egy tekintélyes régi magyar család eltörökösödött sarja, nagy vagyont szerzett és hagyott örökbe, fia azonban eltékozolja az apai örökséget, unokája, Mustafa pedig homoszexuális élménnyel, tehát meddőségével tesz pontot a Madžar család életének végére. Ösztönei sugallatára oda akar visszajutni, ahonnan elindult, Szarajevóba, intellektuális fejlődésének kezdetéhez, tehát fel a Čekrklincára, a szarajevói temetőhegyre, ahol egykor, djákkorában dús volt a pázsit, s ahol annyi délutánt átaludt „feje alá font karral”. És Szarajevó fölé ér menekülésében:

„A Goricán virradt rá a hajnal, Szarajevó fölött. Szilvások szelték útját. Vérző lábszárral, beesett horpaszokkal a lova már-már rogyadozott alatta. Az ég verőfényes volt, a vékony felhőkön áttűzött a nap sugara. A város fölött alacsony köd feküdt, csak a minaretek csúcsai meredeztek belőle, mint elsüllyedt hajók árbocai.” (Dudás Kálmán fordítása.)

És azután „már közel járt a zöldbe borult čekrklincai temetőhöz, amikor egy kovácsműhelyből előbukkant valami cigány, s látván a félig meztelen üldözöttest, megcélozta egy ócska vasdarabbal, s úgy halántékon találta, hogy rögtön összeesett”.

Futásának története (immár teljességgel Andrić elbeszélő módjának konvenciói szerint) részletes, nem egy szöveg helyen szimbolikus sejtelmekkel teli is, mint amilyen az a mikrorészlet, amelyben Mustafa Madžar az erdei forrás vizében megpillantja tükörképét:

„Egyszer csak megpillantja tükörképét a vízen; árnyékolt arca sötét, mint a szén, de fölötte az imbolygó muslincák sűrű, napsütötte raja kering, mintegy dicsfényt vonva feje köré, s a tükörképen látja, amint behajlított ujjai belekapnak az imbolygó híg fénybe, de semmit nem érez a kezén, oly súlytalan és parányi a raj sugárral tűzött teste. Lova ekkor hirtelen felkapta a fejét, s felriadt; a raj megbolydult, s megbontva a fénykört, szertefoszlott.” (Dudás Kálmán fordítása.)

A pánikszerű menekülésben talán ez az egyetlen békés pillanat, mert Mustafa Dobojból „megindult, s most zuhan, mint a szikla a lejtőn, s így aztán se kenyérre, se álomra szüksége nincs, de törvényt sem ismer”. S valóban, a Sutjeska-kolostornál két kolduló barátba köt, az egyiket megsebesíti, mind a kettőt magával hurcolja egy útszéli pajtáig, ahol dühösen rájuk lő, és otthagya őket, vágat tovább az Omer-féle fogadóig. Ott Abduszamel béggel, egy gyáva és hazudozó férfiúval akad össze, akit a veszekedéssé fajult beszélgetés végén lelő. Útközben az álmok apró lökésekkel érik utol Mustafát – a Banja Luka-i csata fragmentumai, később az Orljava menti ütközet, abban a két Latković testvérrel vívott párviadal, s az erzerumi nő emléke, akit megerőszkolt, majd ismét a krími fiúcskák képe siklik eléje, s már Szarajevó fölött „kaukázusi városok és minaretjeik felrémlő képe” a szeme előtt. Nem is jut messzire Szarajevóban, csak az első kávézóig, ahol vére moraján át hallja a kora reggeli kávézóktól Lutfi bég szarajevói rendcsinálásával kapcsolatos panaszokat, s mindez mind oda lyukad ki, hogy „elárulta őket a gyaur”, a törökök hullanak, a „piszok keresztény meg úgy elszaporodott, hogy se szeri, se száma”. Mustafa úgy gondolja, neki is hasonlóak a gondolatai, és akkor mondja ki hangosan újra a keresztelt és a nem keresztelt mocsokról a véleményét. Utolsó konfliktusa robban most ki, és most már vakon rohan – halála elébe.

Az elemző örömet leli e novella vizsgálatában – motívumainak gazdagsága, képvilágának sokszínűsége, az elbeszélésben fellelhető rendszeresség a megtalált művészi harmóniát teszi érzékelhetővé. Finom jelentésjátékokat is feltalálhatunk, így a kereszt szimbolikáját például, amely a Madžar család ősképe-

re mutat vissza, és az elfajzott unokában nagy nyugtalanságot kelt (a haldokló barát szavaira is gondolhatunk: „Sze. . . szeretlek téged, Uram Istenem, mert Te vagy a legfőbb jószág. . .” azután a dicsfényre, igaz, muszlimcarajból). De találtak a kutatók archetípusokat is a *Mustafa Madžar* című elbeszélésben. Miloslav Šutić például úgy tartja, hogy a novella első olvasásakor is feltűnnek benne, így a *halál*, a *gonosz*, a *háború*, a *félelem*, a *bűnbeesés*, a *világ mint pokol* képzete. Ilyen módon Mustafa Madžar életútja a *hősmítosz* elemeivel rokonul, s lesz olyan hőssé, akit egy epikával áldott talentum teremtett meg.

Andrić első novelláskönyvének gyöngyszeme a *Mustafa Madžar*, s maga a kötet a legjelentősebb szerb novelláskönyvek egyike. A Szerb Királyi Akadémia nyomban meg is jutalmazza, mondván, hogy a szerb elbeszélők első sorában áll Ivo Andrić, kötete pedig, terjedelmét tekintve nem nagy ugyan, de értéke annál inkább jelentős. 1926-ban pedig ugyancsak erre a kötetre mutatta javasolja Bogdan Popović (a korszak legjelentősebb esztétikusa) és Slobodan Jovanović (a közíró és politikus) az akadémia levelező tagjának, dicsérve írói nyelvének szépségét, elbeszélő formájának művésziességét, amellyel a boszniai mohamedánok életét írta le.

Pechán József: Szarajevói utca, 1913